

DOI: 10.31648/pw.8450

ZBIGNIEW KLIMIUK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8555-3522>

The Mazovian Academy in Płock

EKONOMISTA Z PODOLA. JERZY ZDZIECHOWSKI – ŻYCIORYS, POGLĄDY ORAZ DZIAŁALNOŚĆ PUBLICZNA

An economist from Podolia.

Jerzy Zdziechowski – biography, views and public activities

ABSTRACT: Zdziechowski Jerzy (1880-1975) was a politician, economist and economic activist. In the period 1917-1918 he was a member of the Polish Council of the Inter-Party Union (Rada Polska Zjednoczenia Międzypartyjnego) in Russia and a co-organizer of the Polish Corps in Russia. In 1919, he was one of the main participants in the failed coup d'état attempting to overthrow the government of Jędrzej Moraczewski. In the period 1922-1927 he was a member of the Sejm from the Popular National Union. In the years 1925-1926 he was the Minister of the Treasury in the government of A. Skrzyński. He developed the economic and financial program for stabilizing the Polish zloty, which caused such side effects as, i.a.: reduced employment, lowered wages, and reduced exports of agricultural products, as well as significant increases in taxes and price increases. However, the program allowed to achieve balanced budget. The program's implementation resulted in the withdrawal of the Polish Socialist Party from the ruling coalition, which led to the fall of the government. In the years 1926-1933 he was a member of the Council of the Camp of Great Poland, which was founded and led by Roman Dmowski. Until 1939 he was an activist of economic organizations. From September 1939 he resided abroad. After World War II, he was the chairman of the Executive Department of the Political Council in London on behalf of the National Party. Jerzy Zdziechowski was characterized by theoretical eradication and the ability to achieve macroeconomic goals within the framework of economic policy, which he proved by managing financial issues in the period 1925-26 as well as by his creative criticism of Polish politics of the period 1926-39. His main publications include such works as: "The Finances of Poland 1924-1925" (published in 1925); "Myth of the Golden Currency" (published in 1937); "Economic Vision of Total Emergency" (1954 edition); "Treasury and Money 1919-1939" (published in 1955).

KEYWORDS: Jerzy Zdziechowski, interwar period, currency reform, Polish zloty, economic structure of Poland, economic parity of the zloty, monetary policy, economic policy, barriers to economic development

Wstęp

Jerzy Zdziechowski żył w latach 1880-1975. Urodził się we wsi Rozdół na Podolu (ówczesny powiat bałcki guberni podolskiej w zaborze rosyjskim), zaś swoje bardzo aktywne i długie życie zakończył w Krakowie. Pochodził z rodziny ziemiańskiej, był synem Czesława Zdziechowskiego i Zofii Dorożyńskiej. Zasłynął jako polityk, działacz gospodarczy oraz ekonomista. Zdziechowski przed I wojną światową działał szczególnie intensywnie w południowej Lubelszczyźnie, gdzie organizował instytucjonalne powiązania gospodarcze z oddzielną kordonem zaborczym Małopolską Wschodnią. Był członkiem tajnej Ligi Narodowej, która koordynowała politykę narodową w trzech zaborach. Był również aktywnym realizatorem polskiej polityki w czasie I wojny światowej na terenie Rosji. W 1917 r. został jednym z organizatorów Rady Politycznej Zjednoczenia Międzypartyjnego. W tych latach położył ogromne zasługi w formowaniu polskich jednostek wojskowych powstających na gruzach rozpadającej się armii rosyjskiej (Zdziechowski 1917).

Po powrocie do kraju należał do czołowych przywódców Związku Ludowo-Narodowego, powstałego z połączenia stronnictw narodowo-demokratycznych działających w byłych trzech zaborach i stanowiących krajowe oparcie dla polityki Romana Dmowskiego. W latach 1922-1927 Zdziechowski był posłem na Sejm z ramienia Związku Ludowo-Narodowego. Od 1923 r. pełnił funkcję generalnego referenta budżetu i przewodniczącego Komisji Budżetowej Sejmu. W tym też charakterze uczestniczył w przygotowaniu reformy walutowej, a od początku 1924 r. po powołaniu Władysława Grabskiego na jej realizatora jako premiera i ministra skarbu, organizował w Sejmie osłonę tej reformy.

1. Reforma walutowa w 1924 r.

Po wprowadzeniu złotego jako polskiej waluty w kwietniu 1924 r. Zdziechowski zwrócił uwagę na nadwartościowy poziom złotego przyjęty w stosunku do wycofanej z obiegu marki polskiej oraz walut zagranicznych. Spowodowało to wtórny kryzys, który pogłębił trudności powstałe na skutek szoku stabilizacyjnego. Kryzys ten wywołany nadwartościowym poziomem polskiego pieniądza pociągnął za sobą następujące konsekwencje: spadek produkcji i eksportu, silny wzrost importu, odpływ zarówno polskich rezerw złota, jak i walut zagranicznych, a także deficyt budżetowy. Wszystko to wskazywało na fakt, iż polska waluta była oderwana od krajowych realiów gospodarczych. Pod tym względem Zdziechowski solidaryzował się z polityką prezesa Banku Polskiego S.A. – Stanisławem Karpińskim, który kładł nacisk na stwierdzenie, iż podstawowym obowiązkiem Banku Polskiego jest obrona polskiej produkcji, a nie sztywnego kursu waluty. Przez cały ten okres Zdziechowski występował za przełamaniem kryzysu i stabilizacją gospodarczą

na poziomie dającym podstawy do dalszego wzrostu z wykorzystaniem własnych sił, przy niedopuszczaniu do oddania gospodarki polskiej, a w szczególności polskiej waluty i polskiego budżetu pod kuratelę międzynarodową (Davis 1975). W tym zakresie poglądy Zdziechowskiego pokrywały się ze stanowiskiem premiera i ministra skarbu Grabskiego broniącego suwerenności ekonomicznej Polski, pomimo różniących ich poglądów związanych z wyborem realnych dróg wyjścia z sytuacji kryzysowej. Ocenę ówczesnej polityki finansowej zawarł Zdziechowski w pracy pt. „Finanse Polski w latach 1924 i 1925” (Zdziechowski 1925)

W listopadzie 1925 r., kiedy Władysław Grabski podał się do dymisji, powstał nowy rząd Aleksandra Skrzyńskiego. Ministrem skarbu został w nim Zdziechowski i od razu podjął realizację głoszonych poprzednio poglądów, opierając swą politykę na koncepcji tzw. parytetu gospodarczego złotego, zamiast utrzymywania sztywnego kursu złotego. Wyrazem tej polityki było odnalezienie kursu racjonalnego w wysokości ok. 9 zł/dolara. Szybka decyzja dewaluacyjna i stabilizacyjna na nowym poziomie parytetu była niezbędna, aby przeciąć „wysysanie” potencjału z gospodarki na rzecz zagranicy i aparatu administracji państwowej. Trwała ona od ok. dwóch lat na skutek wadliwie ustalonego importu, spadku nie tylko eksportu, lecz także całego wolumenu produkcji, utracie jej konkurencyjności i obniżenia lub dla znacznej części – wprost utracie dochodowości przez przedsiębiorstwa, wzroście bezrobocia oraz spadku wpływów budżetowych przy nadmiernym obciążeniu podatkowym (Strasburger 1939). Sytuacja ta groziła wybuchem nowej fali inflacyjnej bądź ruiną gospodarczą wywołaną przez niszczącą deflację, występującą wszędzie tam, gdzie trzeba było ograniczyć wszystko, a nie było z czego. Zdziechowski poszukiwał oparcia dla kursu waluty w ożywieniu gospodarczym i koniunkturze gospodarczej (Zdziechowski 1955, 18-19).

2. Osiągnięcia naukowe

Zdziechowski cechował się erudycją teoretyczną i zdolnością osiągania celów makroekonomicznych w ramach polityki gospodarczej, co udowodnił, kierując zagadnieniami finansowymi w latach 1925-1926 oraz uprawiając twórczą krytykę tej polityki w okresie 1926-39. Do głównych jego publikacji należą prace:

- „Finanse Polski w latach 1924 i 1925” (wyd. 1925)
- „Mit złotej waluty” (wyd. 1937)
- „Wizja gospodarcza totalnego pogotowia” (wyd. 1954)
- „Skarb i pieniądź 1919-1939” (wyd. 1955)

W książce pt. „Mit złotej waluty” przeprowadził analizę polityki pieniężnej Polski w latach 1919-1937 i jej skutków ekonomicznych na tle porównawczym ówczesnej gospodarki światowej ze szczególnym uwzględnieniem mechanizmów rządzących pieniądzem i kredytem światowym. Przedstawił sprzeczności między walutami

narodowymi, rynkami kredytowymi i koniunkturą gospodarczą poszczególnych krajów a uświęconymi wówczas doktrynami monetarnymi i kryjącymi się za nimi interesami międzynarodowej oligarchii finansowej. Przeprowadził również analizę podejmowanych nowych strategii gospodarczych zrywających z dogmatami i otwierających możliwości wychodzenia z kryzysu w połączeniu z rozwojem gospodarczym. Jak stwierdził jej autor, książka była przeznaczona dla tych, którzy znając trudności gospodarcze i finansowe piętrzące się przed Polską, dobrze rozumieli te zagadnienia oraz rozumiejąc, wierzyli, że potrafią je przezwyciężyć oraz szukali dróg dla osiągnięcia równowagi między potrzebami Skarbu a wymaganiami życia gospodarczego.

W kolejnej książce „Skarb i pieniądz 1918-1939” przedstawił przesłanki swoich koncepcji i decyzji po objęciu Ministerstwa Skarbu w grudniu 1925 r. Jak pisał „nie interweniowałbym dla obrony jakiegoś kursu teoretycznego. Przecież wysunąłem wtedy koncepcję odnalezienia gospodarczego parytetu pieniądza polskiego. Stała się ona następnie koncepcją zarówno dla funta szterlinga, gdy zachwiał się w 1931 r., i dla dolara, gdy załamał się w 1933 r.” (Zdziechowski 1955). Zdziechowski swymi działaniami podchodził do polityki finansowej jako do dźwigni rozwoju gospodarczego, który stanowił rzeczywisty cel polityki pieniężnej. Stabilizacja cen na poziomie zwanym przez niego „parytetem gospodarczym” nie została jednak osiągnięta w drodze ustawowej dewaluacji wraz ze wszystkimi jej niedogodnościami, a zwłaszcza z koniecznością posiadania znacznych rezerw złota i dewiz, aby bronić nowego kursu. Takich rezerw Bank Polski S.A. nie miał po „chudych latach” okresu 1924-1925. Parytet gospodarczy złotego Zdziechowski odnajdował stopniowo w wyniku zastosowania szeregu sprzężonych kierunków działań mających odtworzyć rentowność produkcji, a gospodarkę zabezpieczyć przed falą inflacyjną, która mogłaby zniweczyć pozytywne osiągnięcia początkowego impulsu inflacyjnego. Podkreślić należy elastyczność i dynamikę działania Zdziechowskiego jako ministra reagującego błyskawicznie w warunkach zmuszających do korzystania z drogi parlamentarnej.

W efekcie synchronizacji wszystkich elementów złoty odnalazł w praktyce propagowany przez Zdziechowskiego „parytet gospodarczy”, tj. poziom warunkujący dodatni bilans handlowy i dający wzrost obrotów oraz dochodowości producentom. Mechanizm zastosowany przez Zdziechowskiego dla osiągnięcia tego celu obejmował: impuls inflacyjny poprzez ograniczenie interwencji na rynku walutowym przez Bank Polski S.A. do niewielkich rozmiarów oraz czynniki deflacyjno-operacyjne, a także działania antyspekulacyjno-administracyjne (Zdziechowski 1926b, 6-15).

Założone przez Zdziechowskiego: operacja dewaluacyjna oraz zrównoważenie budżetu państwa dały pozytywne efekty, jednak wprowadzone oszczędności w wydatkach państwowych budziły również kontrowersje, w wyniku których z inspiracji marszałka Piłsudskiego 20 kwietnia 1926 r. PPS wystąpiła z koalicyjnego rządu. Doprowadziło to do jego dymisji po ok. dwóch tygodniach (5 maja)

pomimo utrzymania jeszcze większości w Sejmie (ok. 50 głosów), aby stworzyć mocniejszy układ polityczny niezbędny dla pokonania istniejących trudności. Do nowego rządu utworzonego przez Wicentego Witosa w dniu 10 maja wszedł również Zdziechowski w celu kontynuowania prowadzonej polityki gospodarczej. Zamierzał on m.in. w celu umocnienia międzynarodowej pozycji złotego spotkać się z przychylnym Polsce gubernatorem Federal Reserve Bank w Nowym Jorku Benjaminem Strongiem 15 maja w Paryżu, a następnie korzystając z jego poparcia, omówić w Londynie z Montagu Normanem (gubernatorem Banku Anglii) projekt pomocy pożyczkowej dla Polski na podstawie osiągniętych wyników gospodarczych, bez elementów dyskryminujących polską gospodarkę. Podsumowując dyskusję w sprawie ściągnięcia kapitału zagranicznego do Polski, Zdziechowski występując ostatni raz publicznie jako minister skarbu, oświadczył 30 kwietnia w Senacie, że „uzyskanie równowagi budżetowej i obniżka kosztów produkcji nie wystarcza dla ściągnięcia do Polski kapitału obcego. Potrzebne jest zaufanie wewnętrzne, a tego nie da się osiągnąć bez spełnienia warunków politycznych” (Zdziechowski 1937, 192).

3. Zamach majowy

W wyniku obalenia siłą rządu Witosa Zdziechowski utracił możliwość kierowania polityką gospodarczą. Niezależnie od wymuszonej dymisji padł ofiarą najścia w prywatnym mieszkaniu przez bojówkę oficerską, która go dotkliwie pobiła. Życie gospodarcze wyprowadzone przez Zdziechowskiego na drogę rozwoju utrzymało dynamikę aż do kryzysu w 1929 r. Destabilizacja związana z przewrotem nie zdołała zniszczyć realnego dorobku. Gospodarka polska (relacje cen i kosztów krajowych w stosunku do cen importowych) udowodniła, że stała się konkurencyjna przy „parytecie gospodarczym”, do którego dążył Zdziechowski. Uruchomiała jednocześnie detezauryzację rezerw walutowych z chwilą, gdy minęła psychoza destabilizacyjna wywoływana przygotowaniem zamachu majowego. Ostatecznie zwyciężyła idea „parytetu gospodarczego” Zdziechowskiego, nawet po jego odejściu od steru spraw gospodarczych Polski po zamachu majowym. Utrzymała się konkurencyjność polskiej produkcji, a tym samym zatrudnienia, zarówno na rynkach zagranicznych, jak i na rynku wewnętrznym aż do 1931 r., kiedy to dewaluacja funta i dostosowawcze ruchy innych walut zmniejszyły ją, a od momentu dewaluacji dolara o 41% ostatecznie zlikwidowały premię „podwartościowego” kursu złotego. Nastąpiło to jednak po ośmiu latach od obalenia Zdziechowskiego wraz z całym rządem Witosa w maju 1926 r. Bieżące efekty polityki Zdziechowskiego w latach 1926-1929 zdyskontowały władze sanacyjne. Produkcja przemysłowa wzrosła o ok. 44%, zatrudnienie o ok. 35%, eksport

o ok. 25%, a dochody budżetu państwa zwiększyły się o ok. 42%. Poglądy gospodarcze Zdziechowskiego wynikały wprost z ideologii narodowej i były częścią jej monolitu, natomiast poglądy przedstawicieli sanacji, którzy objęli stery polityki gospodarczej Polski, stanowiły często połączenie sprzeczności. Zamach majowy nie tylko wyeliminował Zdziechowskiego z kierowania polską polityką gospodarczą, lecz także zaciążył fatalnie nad dalszym jej przebiegiem.

Zdziechowski jakkolwiek był czołowym reprezentantem Związku Ludowo-Narodowego w rządzie Skrzyńskiego wraz ze Stanisławem Grabskim (oficjalnie „tylko” ministrem wyznań i oświecenia publicznego), koncentrował się z powodzeniem na kierowaniu polityką gospodarczą. Po zamachu majowym poparł utworzenie z inicjatywy Dmowskiego Obozu Wielkiej Polski, jako członek jej kierownictwa (Wielkiej Rady) i jako autor jej programu gospodarczego. Wyrazem tego było wydanie w 1927 r. w ramach wskazań programowych OWP pracy pt. „Polityka finansowa”. Po powołaniu w 1928 r. w miejsce Związku Ludowo-Narodowego partii w postaci Stronnictwa Narodowego dla działalności parlamentarnej i samorządowej obok wychowawczo-strategicznej formacji Obozu Wielkiej Polski Zdziechowski wszedł również do Stronnictwa Narodowego (SN), gdzie reprezentował i artykułował jego bieżące stanowisko o politykę w sprawach gospodarczych (Wellisz 1939, 12-45). Opierając się na swoich praktycznych doświadczeniach oraz znajomości problematyki gospodarczo-finansowej również w skali światowej, podejmował wysiłki w celu zarówno bieżącego naświetlania polityki ekonomicznej obozu sanacyjnego, jak i formułowania pozytywnego programu ekonomicznego. Były one wyrazem interesów narodowych Polski w warunkach rzeczywistego stanu gospodarki odpowiednio do czasu, w którym dane zjawiska występowały lub zdominowały sytuację gospodarczą. W układzie chronologicznym działalność ta została scharakteryzowana przez samego Zdziechowskiego w pracy napisanej już po II wojnie światowej jako synteza pt. „Skarb i pieniądz 1918-1939 r.”. Jej redakcja została rozpoczęta od nawiązania do spraw, które Zdziechowski przygotowywał, a których realizację przerwał zamach majowy, a więc problemu obciążenia życia gospodarczego przez wydatki administracji (sprawa programu oszczędnościowego przygotowanego przez rząd Skrzyńskiego pod kierownictwem Zdziechowskiego) oraz trwałej stabilizacji złotego na rynkach międzynarodowych przy utrzymaniu parytetu gospodarczego wewnątrz kraju powiązanego z utrzymaniem niezależności polskiej polityki finansowej.

Parytet gospodarczy złotego, którego koncepcję Zdziechowski zdołał zrealizować do chwili obalenia rządu Witosa, zapewnił konkurencyjność gospodarki polskiej, ograniczył import, zwiększył eksport i produkcję, ograniczył bezrobocie, a także zapewnił napływ dewiz i złota oraz odbudował rezerwy Banku Polskiego S.A. stanowiące podstawę emisji pieniądza (Sachs 1963). Znalazło to odbicie w polityce gospodarczej w latach 1927-1929. Również we wzroście dochodów państwa, co rządy sanacyjne przekształciły (niestety) we wzrost wydatków administracyjnych.

„Lata tłuste” nie zostały bowiem wykorzystane do zreformowania systemu podatkowego. Był to pierwszy błąd rządów sanacyjnych wytknięty przez Zdziechowskiego. W swojej pracy „Skarb i pieniądz 1919-1939” podsumował powstałą sytuację następująco: „półtora miliarda złotych wydatków, z których znaczna część winna była zostać w życiu gospodarczym, jako podstawa dla kapitalizacji, zostanie u progu kryzysu wypompowanych przez wadliwy system podatkowy”. System był „ponad wydajny, czyli arcyfiskalny”. Dynamika obciążeń i wydatków publicznych wyprzedzała dynamikę gospodarczą (Zdziechowski 1955, 27). Niezależnie od dążenia do stabilizacji złotego na poziomie kursu odpowiadającego tzw. parytetowi gospodarczemu sformułowanego przez Zdziechowskiego, jako głównej linii jego polityki na stanowisku ministra skarbu, obok równoległego i wspomagającego dążenia do zmniejszenia obciążenia fiskalnego życia gospodarczego, podjął on również problem oparcia nowego kursu złotego na współpracy międzynarodowej zgodnej z interesami narodowymi Polski (Landau 1979, 147-159).

Po odmowie odwrótu od ustalonego „parytetu gospodarczego” poprzez deprecjację kursu złotego w stosunku do oderwanego od realiów gospodarczych kursu z 1924 r., na co naciskały międzynarodowe koła finansowe, w których imieniu wystąpił prof. Kemmerer na początku 1926 r., Zdziechowski przy udziale ambasadora Polski w Waszyngtonie Jana Ciechanowskiego przygotował współpracę z gubernatorem Federal Reserve Bank w Nowym Jorku Benjaminem Strongiem rozbijającą dotychczasową solidarność kół finansowych Waszyngtonu, Londynu i Berlina. Starły się one narzucić Polsce międzynarodową kuratelę (Carr 1961). Uzgodnione spotkanie w Paryżu na dzień 15 maja 1926 r., a następnie wspólna konferencja z gubernatorem Banku Angli Montagu Normanem nie doszły jednak do skutku wobec obalenia rządu w dniach 12-13 maja tego roku. Sprawę tę podjął już obóz sanacyjny w 1927 r. na bazie zupełnie innej sytuacji gospodarczej i finansowej, a zwłaszcza w warunkach znacznego wzrostu rezerw kruszcowych i dewizowych Banku Polskiego S.A. oraz nadwyżki budżetowej osiągniętej dzięki parytetowi gospodarczemu złotego przygotowanemu przez Zdziechowskiego. Osiągnięte rezultaty spowodowały nawet wycofanie się prof. Kemmerera z żądania powrotu do parytetu złotego z 1924 r. (5,18 zł/dol.) i uznania za prawidłowy kurs przybliżony do osiągniętego faktycznie w latach 1926-1927 na poziomie 8,91 zł/dol. Było to jednak i tak pewne deflacyjne cofnięcie się z korzystnego kursu podwartościowego 9,20 zł/ dol. z sierpnia 1926 r. (o 2-3%), co jednak wobec ożywionej koniunktury w latach 1927-1928 nie przyniosło większych ubocznych skutków. W realizacji tych wytycznych, jak pisze Zdziechowski w swej pracy „Skarb i pieniądz 1918-39” „rząd oświadcza, że zgodnie z rozporządzeniem z dnia 26 października 1926 r. zrzekł się prawa emisji biletów bankowych i że nie będzie ich więcej emitował. Bank Polski będzie jedyną instytucją emisyjną”. W ten sposób, jak odnotował Zdziechowski, „państwo zostało odsunięte od funkcji regulowania obiegu i kredytu”. Plan stabilizacyjny wprowadził Polskę ponownie do systemu

waluty złotej, zapewniając nieograniczoną wymiennalność na złoto lub dewizy według ustawowego parytetu. Przytoczone przez Karpińskiego przeznaczenie równowartości otrzymanych dewiz przez Bank Polski S.A. w ramach pożyczki przedstawiało się następująco: 1) 255 mln zł na uzdrowienie obiegu pieniężnego; 2) 75 mln zł na powiększenie kapitałów własnych Banku; 3) 75 mln zł na utworzenie rezerwy skarbowej ulokowanej na rachunku skarbu w Banku; 4) tylko ok. 140 mln zł na cele rozwoju ekonomicznego administrowane przez Bank i przeznaczone na kredyty dla przedsiębiorstw państwowych oraz kredyty rolnicze.

Wspomniane elementy planu i pożyczki stabilizacyjnej były dla Zdziechowskiego dostatecznymi argumentami, aby negatywnie ocenić je z punktu widzenia rozwoju gospodarczego. W szczególności negatywnie ocenił on powrót do systemu waluty złotej, tracącego coraz bardziej sens ekonomiczny wobec ówczesnych wyzwań i problemów w gospodarce światowej (Landau 1939). Po wystąpieniu z niego w 1931 r. bloku szterlingowego oraz Japonii i krajów skandynawskich, z którymi Polska była dość ściśle powiązana handlem zagranicznym, zagrożiło to bieżącym interesom finansowo-gospodarczym Polski. Po dewaluacji dolara stał się on źródłem poważnych strat:

- zmniejszenie wpływu państwa na obieg pieniądza i kredytu w gospodarce;
- sterylizacja większości aktywów pochodzących z pożyczek;
- wpływ na zmniejszenie wielkości emisji, a więc obiegu pieniężnego przy danych zasobach kruszcowo-dewizowych o 33,3%, co przy zbyt niskim obiegu było pogłębieniem strukturalnej niewydolności polskiej gospodarki funkcjonującej przy zmniejszonym „krwiobieg” pieniężnym;
- postawienie na „stałość” kursu dewizowego wbrew doświadczeniom z lat 1924-1926, co w sytuacji kryzysu światowego stało się przyczyną zjawiska zwanego „deflacją polską” (1930-1936). Spowodowała ona nie tylko poważną dekapitalizację polskiej gospodarki i stagnację koniunkturalną, lecz także doprowadziła „po 1929 r. do podkonsumpcji spożywczej, materiałowej i technicznej, ograniczającej wszelkie dziedziny życia” (Zdziechowski 1955, 32);
- ustanowienie i wprowadzenie stanowiska zagranicznego dla „doradcy” Banku Polskiego S.A., który jednocześnie wszedł do Rady Banku, jako kurateli z ramienia zagranicznych wierzycieli.

4. Plan stabilizacyjny

Zdziechowski zajął negatywne stanowisko wobec tzw. operacji stabilizacyjnej. Stanowiła ona integralną całość: 1) deklaracji rządowej przytoczonej wyżej; 2) merytorycznych warunków polityki pieniężnej narzucanych przez sfery biorące udział w operacjach banków centralnych; 3) pożyczki wraz z warunkami zarówno komercyjnymi (koszt pożyczki), jak i polityki pieniężnej w stosunku do pozyskanych

środków (narzucone kierunki wykorzystania pozyskanych środków w drodze pożyczki stabilizacyjnej). Odnaleziony po spadku kursu złotego w III kwartale 1925 r. parytet gospodarczy, a jego poszukiwanie trwało do kwietnia 1926 r., „pozwolił w pełni wykorzystać światowe ożywienie gospodarcze i wziąć korzystny udział w wymianie międzynarodowej, która w latach 1928 i 1929 dochodzi najwyższych rozmiarów”. Pisał o tym Zdziechowski tak:

- „mijają trzy lata – 1927, 1928 i 1929. Budżety dają nadwyżki. Wywóz z Polski osiąga w 1929 roku rekordową sumę zbliżającą się do 3 miliardów złotych”;
- „w kilka miesięcy po sygnale alarmowym krachu na Wall Street, gdy otwierają się na rościę przez spadek cen wrota kryzysu, sytuacja Polski jest świetna”;
- „ostatniego dnia 1929 roku Bank Polski ma w skarbcu złota i dewiz na 1148,7 milionów. Zapas kasowy skarbu w Banku Polskim wynosił tegoż dnia 374,3 milionów złotych. Inne rezerwy skarbu musiały wtedy stanowić około 300 milionów złotych”;
- „jest czym się bronić – ale na krótką metę. Dochód społeczny Polski w 1929 roku osiąga wtedy swe maksimum w sumie 26 miliardów złotych po odliczeniu wartości usług administracji publicznej z włączeniem kosztu usług w zakresie szkolnictwa, a bez tych odliczeń 28,3 mld zł” (Zdziechowski 1937, 141);
- „na krótką metę, bo w roku 1933 r. jeśli chodzi o dochód społeczny, spadamy na 55% jego wysokości, do cyfry 15,5 miliardów”.

Wobec takiej dynamiki niekorzystnych czynników nie mogły wystarczyć nawet znacznie większe rezerwy. Etap kryzysu, który Zdziechowski zawarł w latach 1930-1932, a w którym doszliśmy do „dna” kryzysu, kosztował Polskę według jego obliczeń ok. miliard złotych wydatkowanych w tym czasie z rezerw i dochodów nadzwyczajnych skarbu i ok. miliard w złocie i dewizach, które w tym czasie wypłynęły z Banku Polskiego S.A. Szacując wielkości strat poniesionych w związku z kryzysem, Zdziechowski operował urzędowymi wielkościami deficytu budżetowego, podczas gdy od chwili załamania się finansów państwa i narastającego deficytu, którego nie można było pokryć podjętymi oszczędnościami, wielkość niedoboru budżetowego stała się czołową sprawą prestiżu rządu i była poddawana manipulacjom, a podawane do wiadomości publicznej wielkości deficytu ustalała Rada Ministrów.

Zdziechowski zawarł wyniki swych doświadczeń politycznych oraz obserwacji i analiz z dziedziny ustroju społecznego oraz polityki ekonomicznej w różnych przekrojach na tle ówczesnej polskiej rzeczywistości, a mimo to często o wartości ponadczasowej i w pełni aktualnej również dzisiaj. Jego wskazania i oceny zostały również potwierdzone wynikami obecnych badań oraz skonstruowanymi na ich bazie wskaźnikami ekonomicznymi, jak również skonfrontowane z poglądami najpoważniejszych badaczy ówczesnej problematyki gospodarczej (Latham 1981). Między wielkością obiegu pieniężnego w najszerszym znaczeniu tego słowa i wysokością dochodu społecznego jest i musi być zachowana współzależność. Polska

nigdy nie miała obiegu pieniężnego odpowiadającego potrzebom obsługi produkcji i wymiany przy niskiej stopie procentowej i niezbędnej konkurencyjności – dowodził Zdziechowski. Określił tę sytuację w sposób następujący: „po prostu obieg pieniężny w Polsce zależał od tego, czy udało się, czy nie udało się pożyczyć walutę lub złoto”. Dzisiaj w naszym kraju dochodzi jeszcze sprzedaż poniżej wartości majątku narodowego lub zadłużenie skarbu państwa przy możliwie wysokiej stopie procentowej (Kalecki 1958, 571-602). Dlatego nie mógł nigdy powstać w Polsce rynek kapitałowy i dlatego pracowaliśmy zawsze obciążeni haraczem najwyższych kosztów kredytu.

Badając powody zbyt niskiego dochodu społecznego w Polsce i zbierając dowody złego jego podziału, Zdziechowski podkreślał i zwracał uwagę na cztery zasadnicze przyczyny: 1) rola gospodarcza podmiotów zagranicznych; 2) stopień opanowania przemysłu przez kapitał zagraniczny; 3) stopień rozwoju kartelizacji; 4) niskie oprocentowanie majątku narodowego znajdującego się pod zarządem państwa.

Należy podkreślić, że destrukcyjne przyczyny wynikające z punktu a) b) i c) były w swej mechanice i fizjologii dosyć zbieżne i sprowadzały się zdaniem Zdziechowskiego do:

- nadmiernej absorpcji (w sytuacji uprzywilejowania kapitałowego) dla obsługi swoich interesów sztucznie ograniczonego obiegu pieniężnego w Polsce, co odbijało się (i odbija obecnie) na dyskryminacji w dostępie do pieniądza polskiej inicjatywy gospodarczej; 2) nadmiernego kosztu kredytu w Polsce (kilkakrotnie 2-5 razy droższego niż zagranicą) i łatwego dostępu do taniego kredytu zagranicznego, co obezwładniało w istocie wolną konkurencję i powodowało wtórne (pochodne) zmiany w strukturze własności (wywłaszczenie własności polskiej) na skutek decydującego wpływu na bieg życia gospodarczego przez zagraniczny kredyt krótkoterminowy, niemający „riposty” w postaci takiego kredytu krajowego, co z kolei było skutkiem ograniczonego sztucznie obiegu i paraliżowania emisji przez system „gold standard” oraz związane z tym odsunięcie państwa „od wpływu na obieg i kredyt”, co wyolbrzymiało „rolę obcego kapitału i kredytu”;

- kartelizacji, która poprzez uzależnienie cen w podstawowych branżach od porozumień międzynarodowych prowadziła do uprzywilejowania grup skartelizowanych kosztem gałęzi i branż nieskartelizowanych oraz do dodatkowego transferu akumulacji w kierunku firm powiązanych z obcym kapitałem.

Zdziechowski pisał, że „albo wolna gra interesów gospodarczych, albo interwencja czynników zainteresowanych gwałcąca tę wolną grę. Od tego do interwencji państwa, przeciwdziałającej wolnej grze interesów gospodarczych, był już tylko krok. A interwencja państwa miała za sobą tę wyższość, iż celem jej mogło być tylko dobro publiczne”. Kartelizacja, jak podkreślał Zdziechowski, wpływała nie tylko na wtórny podział dochodu społecznego poprzez relacje cen przedstawione wyżej, lecz także i w coraz większym zakresie na wielkość wypracowanego do-

chodu pierwotnego poprzez regulowanie kwot produkcyjnych oraz oddziaływała przez to na zmiany struktury własności. Wzrost udziału kapitału zagranicznego w Polsce był tego najlepszym dowodem (Zdziechowski 1927). Pogłębiającemu się przechodzeniu majątku narodowego oraz akumulacji w gestię obcego kapitału przy jednoczesnym wzroście oddziaływania obcych ośrodków dyspozycji gospodarczej Zdziechowski przeciwstawił postulat: „soki z przedsiębiorstw polskich niezależnie kto jest ich właścicielem, muszą zostać w Polsce i pracować dla pomnażania dobrobytu tych, którzy kraj żywią i bronią, a brakujące złoto zastąpić muszą zdwojonym wysiłkiem pracy (Zdziechowski 1937, 169).

5. Krytyka polityki pieniężnej w Polsce po 1935 r.

Podstawowym bieżącym hamulcem rozwoju polskiej gospodarki była polityka pieniężna w całym jej przekroju, od wielkości obiegu i kursów w stosunku do obcych walut począwszy, a na kosztach kryzysu skończywszy. Tak oceniał ją Zdziechowski, kolejno podchodząc do zagadnienia polityki pieniężnej, gdzie polityka taniego i obfitego pieniądza miała i ma podstawowe znaczenie dla rozwoju wewnętrznej koniunktury. Zdziechowski podkreślał z jednej strony prohibicyjny wpływ wysokich kosztów kredytów, a z drugiej – jej dyskryminacyjny charakter w stosunku do polskiej działalności gospodarczej na tle innych państw czy wprost – przedsiębiorstw zagranicznych, z którymi musimy konkurować (Zdziechowski 1937, 172-173). Jeśli do tego dodamy – dawne, które podkreślał Zdziechowski i obecne, nadmierne i wyższe niż zagranicą obciążenie fiskalne – to otrzymamy całościowy obraz braku konkurencyjności polskiej gospodarki. Podkreślał on, iż dopóki nie obali się anomalii wysokich kosztów kredytów, nie ruszy się z miejsca, gdyż jest to proces wymagający kilkuletnich planowych wysiłków związanych z odbudową rynku kapitałowego i z unormowaniem roli państwa w jego wykorzystaniu (Landau 1939). Zdziechowski podsumowywał to tak: „produkcja i spożycie decydują o wysokości zatrudnienia, koszt kredytu niewspółmiernie obciąża jedno i drugie. Wysoka stopa procentowa jest bezpośrednim wrogiem zatrudnienia” (Zdziechowski 1937, 173). Kolejnym wrogiem była według Zdziechowskiego niewydolność gospodarcza państwa, spowodowana m.in. nadmiernym fiskalizmem, a prowadząca do stałych rosnących deficytów oraz do tzw. walki z deficytem budżetowym, co uruchamiało mechanikę tzw. błędnego koła (Teichova 1982, 79-93). Pokrycie deficytów opierało się na absorbowaniu przez państwo słabych zasobów kapitalizacji wewnętrznej bez liczenia się ze skutkami tej polityki dla życia gospodarczego. Zdziechowski podsumował tę politykę (która trwała do 1939 r.) następująco: „w kraju o powszechnie znanym braku kapitałów i bardzo słabej kapitalizacji przeprowadziliśmy eksperyment największego relatywnie wydrenowania rynku przez państwo”.

Aby poprawić mobilność gospodarki Zdziechowski wystąpił do marszałka Rydza-Śmiałego 10 lipca 1939 r., oferując mu pełne pokrycie ujętych w programach potrzeb sił zbrojnych, o ile zostanie przyjęty proponowany przez niego program (Zdziechowski 1954, 51-61). Nastąpiło to oczywiście za późno, jednak Zdziechowski wiedział, jakie były przyczyny zapóźnienia. Trudne były do przyjęcia dla przeciętnego Polaka, zarówno ówczesnego, jak i współczesnego, wychowanego na mitach i uwielbieniu autorytetów, które przyniosły więcej szkód niż realnych korzyści państwu polskiemu, a w gruncie rzeczy – tylko straty i to niepowetowane.

Tajemnica opóźnień i trudności, o których wspominał, była jasna: blokada działalności przez najwyższy autorytet w państwie w latach 1926-1935 oraz niszcząca polityka deflacyjna rządzącego obozu sanacyjnego w latach 1930-1938, kiedy to współwładzę objęło wojsko pod nowym kierownictwem i wymusiło zmianę polityki w obliczu gigantycznych zbrojeń podjętych po 1934 r. przez hitlerowskie Niemcy. Wzmocniło ono (wojsko), chociaż bardzo umiarkowanie, swoje naciski na ówczesne kierownictwo polityczne Polski.

Zdziechowski uważał, że majątek narodowy znajdujący się pod zarządem państwa ze względu na niskie oprocentowanie był jedną z czterech przyczyn ubóstwa i zacofania ekonomicznego Polski (obok omówionych poprzednio): 1) supremacji podmiotów obcych w handlu i kredycie, wspomaganych w skali międzynarodowej, 2) stopnia opanowania przemysłu przez kapitał zagraniczny, połączonego z uprzywilejowaną absorpcją taniego kredytu zagranicznego oraz 3) stopnia kartelizacji, będącej przedłużeniem przewagi kapitału obcego nad kapitałem krajowym). Realizacja 4-letniego planu inwestycyjnego w latach 1936-1940 oraz w następnych okresach (do których nie doszło ze względu na wybuch wojny w 1939 r.), ze względu na przewagę inwestycji państwowych, oznaczała kolejny znaczący etap na drodze wzrostu, przejście przez państwo bezpośredniej działalności gospodarczej, a więc rozwoju etatyzmu. Bezpodstawne było straszenie, że podniesienie obiegu wywoła inflację, gdyż były i są środki, aby zapobiegać automatyzmowi ruchu cen (Zdziechowski 1937, 224).

O braku kapitalizacji wewnętrznej, a nawet można było mówić o dekapitalizacji, jak poprzednio udowodnił Zdziechowski, zdecydowały polityka pieniężna (kursowa i nikły obieg), powodując brak koniunktury, oraz drenaż efektów przedsiębiorstw przez nadmierny fiskalizm, jak również koncentrację wolnego kapitału wewnętrznego w rękę państwa na rzecz łatania niedoborów budżetowych lub wspomaganie państwowej przedsiębiorczości, w tym także poprzez operacje „otwartego rynku” realizowane przez państwowe instytucje finansowe i ubezpieczeniowe. Opinia Zdziechowskiego pod hasłem „strachy na lachy” oznaczała i sprowadzała się do zakazu blokowania zwiększenia obiegu pieniądza. Różnica między Zdziechowskim oraz innymi specjalistami z zakresu polityki pieniężnej a Kwiatkowskim polega na tym, że ten ostatni ze względu na swoją ignorancję bał się podjąć taką decyzję (Gryziewicz 1951). W przeciwieństwie do Kwiatkowskiego Zdziechowski cechował

się erudycją teoretyczną i zdolnością organizowania osiągnięcia celów makroekonomicznych, co udowodnił, kierując polityką finansową w latach 1925-1926, oraz uprawiając twórczą krytykę tej polityki realizowanej w okresie 1926-1939.

Podstawowe przesłanki niezbędne do sformułowania syntetycznego programu finansowo-gospodarczego ujmował Zdziechowski wszechstronnie:

- kluczowe parametry ekonomiczno-finansowe;
 - charakterystyczne wskaźniki społeczne, reprezentatywne dla sytuacji kraju oraz położenia materialnego ludności;
 - parametry techniczne, pogorszone w wyniku deflacji;
 - wiodący problem niewykorzystania czynnika ludzkiego w gospodarce polskiej.
- Jeszcze 10 lipca 1939 r., a więc niecałe dwa miesiące przed wybuchem II wojny światowej i druzgocącej wrześniowej klęski zupełnie nieprzygotowanej do tego konfliktu Polski, Zdziechowski wręczył marszałkowi Rydzowi-Śmigłemu ostatni memoriał dotyczący zmniejszenia niewydolności gospodarki przez odejście od polityki sztywnego parytetu złotego, powiększenie obiegu do granic potrzeb gospodarki i odpowiedzialne potraktowanie przez rządowe władze gospodarcze potrzeb zbrojeniowych kraju (Zdziechowski 1954, 51-61).

Po przegranej wojnie obronnej Zdziechowski nie mając innej możliwości wpływania na sprawy ekonomicznego kierowania państwem, zdecydował się na emigrację. Nie zaprzestał jednak aktywnej działalności politycznej w Stronnictwie Narodowym, a z jego ramienia w pozostających za granicą organach państwa polskiego. Do końca życia interesował się też sprawami polskiej gospodarki. Po odsunięciu w kraju od władzy trzonu tzw. stalinowców w październiku 1956 r. po pewnym czasie odwiedził Polskę, zajmując również stanowisko wobec aktualnych wówczas problemów ekonomicznych Polski. Dopuszczono go również do udzielenia wywiadu, w którym m.in. ocenił podporządkowanie pieniądza dynamice i rozwojowi gospodarstwu.

Podsumowanie

Jerzy Zdziechowski zasłynął jako poseł na Sejm z ramienia Związku Ludowo-Narodowego w latach 1922-1927, minister skarbu w 1925-1926, generalny referent budżetu i przewodniczący Komisji budżetowej w 1923-1924, współorganizator reformy pieniężnej w 1924 r., twórca teorii gospodarczego parytetu pieniądza i jej realizator w praktyce, konstruktor mechanizmu ekonomicznego, który od 1925 do 1930 r. zapewnił Polsce koniunkturę i poprawę położenia materialnego narodu. Po przewrocie majowym w 1926 r. działał w opozycji: w Obozie Wielkiej Polski i Stronnictwie Narodowym. Przez wiele lat był rzecznikiem SN w zakresie programowym i polityczno-ekonomicznym. Od września 1939 r. do śmierci przebywał na emigracji, czynny wokół spraw polskich. Powrócił do Polski Ludowej w latach

60., gdzie do końca życia mieszkał w Krakowie. Zmarł w 1975 r. w wieku 95 lat. Pozostawił poza bogatą literaturą ekonomiczną pamiętniki przechowywane m.in. w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie.

Bibliografia

- CARR, E. (1961), *International Relations Between the Two World Wars 1919-1939*. London.
- DAVIS, J. (1975), *The World Between the Wars, 1919-1939. An Economist's View*. London.
- GRYZIEWICZ, S. (1951), *Główne problemy rozwoju gospodarczego Polski w okresie 1919-39*. Londyn.
- KALECKI, M. (1958), *Zagadnienie finansowania rozwoju ekonomicznego*. W: *Problemy wzrostu ekonomicznego krajów słabo rozwiniętych*. Warszawa, 571-602.
- LANDAU, L. (1939), *Gospodarka światowa*. Warszawa.
- LANDAU, Z. (1979), *Związki Polski z gospodarką świata w okresie międzywojennym*. W: *Sprawy Międzynarodowe*. 12, 147-159.
- LANDAU, Z. (1987), *Kapitały zagraniczne w gospodarce II Rzeczypospolitej*. W: *Ekonomista*. 5, 1021-1051.
- LATHAM, A. J. H. (1981), *The Depression and the Developing World, 1914-1939*. London.
- LEWIS, W. A. (1949), *Economic Survey 1919-1939*. London.
- MUNTING, R. | HOLDERNESS, B. A. (1991), *Crisis, Recovery and War An Economic History of Continental Europe, 1918-1945*. New York.
- SACHS, I. (1963), *Handel zagraniczny a rozwój gospodarczy*. Warszawa.
- STRASBURGER, H. (1939), *Handel zagraniczny w służbie gospodarki narodowej*. Warszawa.
- TEICHOVA, A. (1982), *Aspects of Capital Accumulation in Interwar Central-East European Industry*. W: *History of European Ideas*. 3, 79-93.
- WELLISZ, L. (1938), *Foreign capital in Poland*. London.
- ZDZIECHOWSKI, J. (1917), *O polskiej sile zbrojnej (referat wygłoszony na zebraniu Klubu Narodowego dn. 13 kwietnia 1917 r.)*. Piotrogród.
- ZDZIECHOWSKI, J. (1925), *Finanse Polski w latach 1924 i 1925*. Warszawa.
- ZDZIECHOWSKI, J. (1925a), *Poland's financial restoration: report delivered by George Zdziechowski at the session of the third Congress of the Interantional Chamber of Commerce at Brussels on the 26th day of June 1925*. Brussels.
- ZDZIECHOWSKI, J. (1925b), *The finances of Poland*. London.
- ZDZIECHOWSKI, J. (1926a), *O pieniądzu i budżecie: mowa J. Zdziechowskiego wygłoszona w komisji budżetowej sejmu dnia 28-go stycznia 1926*. Warszawa.
- ZDZIECHOWSKI, J. (1926b), *Sytuacja gospodarczo-skarbowa Polski i drogi naprawy: mowa p. ministra skarbu Jerzego Zdziechowskiego, wygłoszona na posiedzeniu Sejmu d. 10 grudnia 1925 r.* Warszawa.
- ZDZIECHOWSKI, J. (1926c), *O równowagę budżetu: mowa ministra skarbu Jerzego Zdziechowskiego wygłoszona na posiedzeniu komisji budżetowej Sejmu w dniu 26 marca 1926 roku*. Warszawa.
- ZDZIECHOWSKI, J. (1927), *Polityka finansowa*. Warszawa.
- ZDZIECHOWSKI, J. (1937), *Mit złotej waluty*. Warszawa.
- ZDZIECHOWSKI, J. (1952), *Gospodarcza i polityczna analiza planu Schumana*. Londyn.
- ZDZIECHOWSKI, J. (1954), *Wizja gospodarcza totalnego pogotowia*. W: *Bellona*. IV, 51-61.
- ZDZIECHOWSKI, J. (1955), *Skarb i pieniądz 1919-1939*. Londyn.
- ZDZIECHOWSKI, J. | GŁĄBIŃSKI, S. (1926), *Położenie finansowe i gospodarcze Polski*. Warszawa.